

Glottodidaktické otázky fonetického a fonologického plánu českého jazyka na úrovni A1

Do publikace *Čeština jako cizí jazyk – úroveň A1* (Hádková, Línek, Vlasáková 2005) jsme zařadili fonetický popis češtiny. Má pomoci zmapovat, které fonetické jevy potřebují uživatelé A1 zvládnout, ale upozorňuje i na jevy širší, se kterými se mohou setkat (to se týká např. slovního přízvuku a kadence).

Naprostou novinku představuje zařazení kapitol, které se zabývají fonetickými chybami u nerodilých mluvčích s přihlédnutím k mateřštině uživatele, a dále kapitol, které prezentují české hlásky na pozadí fonetických plánů jiných „velkých“ jazyků.

Fonologická kompetence zahrnuje podle Společného evropského referenčního rámce znalosti a dovednosti vnímat a produkovat zvukové jednotky (fonémy) jazyka a jejich realizaci v určitých kontextech (alofony), dále fonetické rysy, které odlišují fonémy, jako v češtině např. znělost, labializace. Zvládnutí prozódie v češtině na úrovni A1 uvažujeme jen ve velmi omezené míře.

Považujeme naopak za klíčové, aby si uživatel na úrovni A1 osvojil přinejmenším takovou výslovnost, která umožní porozumění rodilým mluvčím. Sám potom rozumí pečlivě, zřetelně artikulované a pomalu vyslovované promluvě, často s delšími pomlčkami, aby uživatel mohl pochopit význam.

Pro mnohé uživatele A1 bude nezvyklé těsné sepětí českého fonetického plánu s grafickým systémem. Přesto je dle našeho názoru třeba vyvarovat se vydávání hlásek za litery a naopak, jak se děje v mnohých učebnicích češtiny pro cizince.

Předpokládáme, že uživatelé A1 budou znát některé české hlásky, možná dokonce jejich většinu, ze své mateřštiny, případně z mediačního jazyka (zde uvažujeme především o angličtině). Je tedy třeba soustředit se zejména na odlišnosti výchozího a cílového jazyka.

Při fonetickém popisu češtiny jsme vycházeli především z postupů, které u nás představila Z. Palková. Představujeme tedy systém českých vokálů, diftongů a konsonantů, přičemž zdůrazňujeme specifika české výslovnosti.

U 10 vokalických fonémů poukazujeme zejména na délku, která má v češtině fonologickou platnost. Zdůrazňujeme, že délku v žádných slabikách neovlivňuje přízvuk (oproti např. ruštině). Podobně jsme upozornili na ústní realizaci všech českých vokálů (proti nazální realizaci některých vokálů např. ve francouzštině), na neexistenci neutrálního vokálu [ʔ] a jednotnou výslovnost grafémů *i* a *y* jako [i] a naopak dvojí grafickou realizaci [u:] jako *ú* či *ů* (s uvedením příslušných pravidel pro distribuci).

V samostatných podkapitolách se věnujeme výslovnosti *di*, *ti*, *ni* a slabikám s tzv. měkkým *i* (v grafice označovaným [ě]), výslovnosti dvou vokálů uprostřed slova a vokalizaci prepozic.

Jak patrně, snažili jsme se, aby kapitola týkající se výslovnosti měla maximální využití v praxi. Proto je vše doloženo i množstvím příkladů, které se ale snaží brát v potaz slovní zásobu předpokládanou na úrovni A1. Např. pro demonstraci fonologické délky v češtině jsme zvolili příklady *děkuji* [d'ekuji] – *děkují* [d'ekuji:]; *mi*, *my* [mi] – *mí* [mi:]; *spi* [spi] – *spí* [spi:]; *byt* [bit] – *být*, *bít* [bi:t]. Pro shodnou realizaci *i* a *y* ve výslovnosti uvádíme příklady homofon *bít* a *být* [bi:t], *mít* a *mýt* [mi:t], *mi* a *my* [mi], *psi* a *psy* [psi]. Důležitost rozlišovat ve výslovnosti *di*, *ti*, *ni* a *dy*, *ty*, *ny* ukazujeme např. na dvojicích *Kanaďani* – *Kanaďany*, *oni* – *ony*, *ti* – *ty*.

Uvádíme i obecněčeské úženi [e:] na [i:] (např. [poli:fka], [mli:ko], [mali:ho]), protože se s ním i uživatelé A1 během krátkého pobytu setkají, zejména budou-li se nacházet v blízkosti hlavního města nebo přímo v něm. V žádném případě ovšem nezastáváme názor, že by se toto úženi mělo týkat také jejich produkce, mj. proto, že rysy obecné

češtiny jsou pro rodilého mluvčího signálem dobrého ovládnutí jazyka (přinejmenším v oblasti některých dovedností), což ho nutí zvýšit mluvní tempo a přejít ze standardní podoby jazyka do podoby substandardní. Při užívání substandardních forem jazyka se totiž pro mnohé mluvčí vytrácí signál „jsem cizinec“.

Celou kapitolu týkající se fonetické prezentace doplňuje popis jednotlivých vokálů, diftongů i konsonantů, a to s množstvím příkladů. Uvádíme vždy případ, kdy se daná hláska realizuje na začátku slova, uprostřed slova a na jeho konci (pokud jsou všechny tyto pozice v češtině zastoupeny). Zároveň poukazujeme i na realizaci grafickou (např. pro hlásku [i] uvádíme všechny tři pozice, a to jak pro realizaci grafěmem *i*, tak pro realizaci grafěmem *y*).

U konsonantického systému bylo třeba upozornit na asimilaci znělosti a neutralizaci znělosti, uvádíme např. dvojice *led a let* [let], *jih a jich* [jix], se kterými se uživatelé A1 jistě setkají. Upozorňujeme i na progresivní asimilaci, která v češtině není tak častá. Ovšem např. neznělá výslovnost [ř] může svádět uživatele k realizaci hlásky jako [r] (tento jev lze často pozorovat např. u ruských studentů).

Hlásky [x], [h] a [ř] působí ve výslovnosti mnoha nerodilým mluvčím, zejména těm, kteří je neznají ze své mateřštiny, mnohé potíže. Proto jsme zařadili detailní popis realizace těchto hlásek.

Věnujeme se rovněž zjednodušování konsonantických skupin (uživatelé se setkají např. se zjednodušenou výslovností tvarů slovesa *být* [sem], [si], [sme], [ste], [sou], *dcera* [cera], *přijď* [přitʃ]. Se zdvojenými konsonanty se uživatelé A1 pravděpodobně setkají v mnohem menší míře, případně vůbec ne (např. *uvědomme* [uvjedomme], *Anna* [ana], *měkký* [mňeki:]).

Podrobněji se věnujeme slovnímu přízvuku, protože se jeho umístění v různých jazycích liší. Čeština patří mezi tzv. jazyky s pevným (stálým) přízvukem, který se ustálil na první slabice (proti polštině, francouzštině atd.). Na to je třeba u uživatelů A1 dbát a upozornit je na případné neshody s jejich mateřštinou.

V češtině musíme také upozornit na polohu slovního přízvuku v případě spojení prepozice se jménem, kdy se přízvuk klade – např.

oproti polštině – na prepozici. (Pro úplnost uvádíme i výjimky, ačkoliv se s nimi studenti na úrovni A1 nesetkají.) Detailně se věnujeme postavení enklitik v češtině, neboť má nezřídka zásadní význam pro porozumění při segmentaci promluvy při percepci.

Okrajově se věnujeme kadenci, neboť na úrovni A1 uvažujeme pouze o zvládnutí klesavé kadence pro výpověď oznamovací a kadence stoupavě klesavé (na úrovni A1 pouze pro doplňovací otázky), antikadenci předpokládáme na této úrovni pouze pro zjišťovací otázky. Zvládnutí polokadence na dané úrovni nepovažujeme za nutné, i když ji jazykově nadaní studenti mohou snadno „pochytit“.

Za největší přínos Prezentace zvukové stránky považujeme zpracování typických fonetických chyb u nerodilých mluvčích. Zde jsme vycházeli z bohatých zkušeností autorů z výuky cizinců různých národností. Podrobně je pak český fonetický plán zpracován na pozadí anglického, německého, francouzského, španělského, portugalského, ruského a v neposlední řadě polského. Takové rozdělení nám umožnilo poukázat na typické chyby, kterých se dopouštějí mluvčí s danou mateřštinou. Např. u polštiny nám toto zpracování umožnilo upozornit mj. na problematiku dodržování kvantity, výslovnost [i] a [y] jako negativní transfer z polštiny, dále na fonologický protiklad [h] a [x], výslovnost [ř], sykavek [š], [č] a [ž], slabikotvornost [r], [l]. Problémy Polákům činí i výslovnost některých zdvojených souhlásek (srov. polské *panna* [panna] proti *pana* [pana]) a různé postavení přízvuků v obou jazycích.

Při zpracování Prezentace zvukové stránky jsme vážali, jak široce má český fonetický systém představit. Vzhledem k tomu, že popis úrovně není určen přímo uživatelům jazyka, snažili jsme se o co nejvýstižnější zachycení všech důležitých či problematických oblastí a jevů. Snažili jsme se o ucelený přehled, to ovšem neznamená že se student či uživatel jazyka musí nutně se všemi seznámit. Roli bude také bezpochyby hrát charakter uživatele jazyka, důvod, proč se učí česky, s jakou skupinou rodilých mluvčích se bude stýkat, v které části České republiky bude pobývat atd.

Literatura

- Hádková, M. – Línek, J. – Vlasáková, K., 2005, *Čeština jako cizí jazyk – Úroveň A1*. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a Council of Europe, TAURIS, Praha.
- Hůrková-Novotná J., 1988, *Interference v zvukových plánech slovanských jazyků*, [in:] *Československá slavistika*, Praha, s. 149–157.
- Komorowska H., 1988, *Ćwiczenia komunikatywne w nauce języka obcego*, Warszawa.
- Krashen S. D., 1981, *Second Language Acquisition Theory and Second Language Teaching*. [in:] *Beziehungen zwischen Sprachrezeption und Sprachproduktion im Fremdsprachenunterricht*, Hrsg. von M. Hoed, München.
- Palková Z., *Fonetika spisovné češtiny*, Karolinum, Praha.
- Průcha J., 1985, *Výzkum a teorie školní učebnice. Tvorba učebnic, sb. 5*, Praha.
- Romportl M., Hůrková-Novotná J., 1983, *Konfrontační studium fonologie slovanských jazyků*, [in:] *Československá slavistika 1983*, Praha, s. 101–108.
- Společný evropský referenční rámec pro jazyky*. 2002. Univerzita F. Palackého, Olomouc.